

## BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA ULARNING SHAXSGA XOS UNIVERSAL TA'LIM FAOLIYATINI (UTF) SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI

**Shomirzayeva Nargiza Sherali qizi**

University of Business and Science

oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisi

[nargizashomirzayeva2@gmail.com](mailto:nargizashomirzayeva2@gmail.com)

**Annotatsiya:** Maqolada boshlang'ich sinfi o'quvchilarining yosh va psixofiziologik xususiyatlarining shaxsga xos universal ta'lim faoliyatini (UTF) shakllantirishga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Kichik maktab yoshidagi bolalarning ixtiyorsiz diqqati, tasavvur va fantaziyaga boyligi, hissiy munosabatlarning ustunligi hamda o'quv motivatsiyasining shakllanish bosqichlari o'rganilgan. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning qiziqishlariga tayanib topshiriqlarni differentsiallash, ta'limga ijodiy va san'at elementlarini integratsiya qilish hamda qulay ijtimoiy-hissiy muhitni yaratishning samaradorligi asoslab berilgan.

**Kalit so'zlar:** Boshlang'ich sinfi o'quvchilari, psixologik xususiyatlar, universal ta'lim faoliyati (UTF), kognitiv jarayonlar, diqqat, o'quv motivatsiyasi, hissiy-affektiv soha, differentsial yondashuv.

**Abstract:** The article scientifically and theoretically analyzes the influence of age and psychophysiological characteristics of primary school students on the formation of personality-oriented universal educational activities (UEA). The involuntary attention, rich imagination and fantasy, dominance of emotional attitudes, and stages of educational motivation formation in primary school children are examined. The research justifies the effectiveness of differentiating tasks based on student

*interests, integrating creative and art elements into education, and creating a favorable socio-emotional environment.*

**Keywords:** *Primary school students, psychological characteristics, universal educational activities (UEA), cognitive processes, attention, learning motivation, emotional-affective sphere, differential approach.*

**Аннотация:** В статье научно-теоретически проанализировано влияние возрастной и психофизиологической специфики младших школьников на формирование личностно-ориентированных универсальных учебных действий (УУД). Исследованы произвольное внимание, развитое воображение и фантазия, преобладание эмоциональных реакций и этапы формирования учебной мотивации у детей младшего школьного возраста. В ходе исследования обоснована эффективность дифференциации заданий на основе интересов учащихся, интеграции творческих и художественных элементов в образовательный процесс, а также создания благоприятной социально-эмоциональной среды.

**Ключевые слова:** Младшие школьники, психологические особенности, универсальные учебные действия (УУД), познавательные процессы, внимание, учебная мотивация, эмоционально-аффективная сфера, дифференцированный подход.

## KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimining strategik vazifalaridan biri – ta'lim oluvchilarning yosh va psixofiziologik xususiyatlariga tayangan holda mustaqil, ijtimoiy moslashuvchan hamda ijodiy fikrlaydigan shaxsni kamolga yetkazishdir. Globallashuv sharoitida boshlang'ich ta'limning asosiy maqsadi faqatgina o'quvchilarga tayyor bilimlarni berish emas,

balki ularda shaxsga xos universal ta'lim faoliyatini (UTF) – ya'ni kognitiv, kommunikativ va regulativ kompetensiyalarni muvaffaqiyatli shakllantirishdan iboratdir. Kichik maktab yoshi bola shaxsining shakllanishida eng mas'uliyatli davr bo'lib, bu bosqichda uning yetakchi faoliyat turi o'yindan muntazam o'quv jarayoniga o'tadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik portreti o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu davrda ixtiyorsiz diqqatning ustuvorligi, tasavvur va fantaziyaning boyligi, shuningdek, bilish jarayonlarida mantiqiy-ratsional yondashuvdan ko'ra hissiy munosabatlarning ustunligi yaqqol namoyon bo'ladi. O'quvchilarning diqqati turg'un emasligi va tez chalg'ishi ta'lim jarayonini qisqa, xilma-xil hamda qiziqarli materiallarga asoslangan holda tashkil etishni talab etadi. Shuningdek, yetakchi motivatsiyaning shakllanishi, kichik muvaffaqiyatlar uchun rag'batlantirish va ijobiy baholash muhiti o'quvchida o'ziga ishonch tuyg'usini uyg'otadi. Mazkur yosh davrining yana bir muhim jihati – tengdoshlar guruhining ta'siri kuchayishi bo'lib, bu jarayon bolada ijtimoiy mas'uliyat, jamoada ishlash va empatiya ko'nikmalarini rivojlantiradi. Garchi boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlari va ularning o'zlashtir genetikasi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan bo'lsa-da, aynan ushbu xususiyatlarni inobatga olgan holda shaxsga xos UTFni shakllantirishning integrativ uslublarini amaliyotga joriy etish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning kognitiv, affektiv va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularda shaxsga xos universal ta'lim faoliyatini (UTF) rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari, differensial yondashuv va baholash mezonlarini ilmiy jihatdan asoslab berishdan iboratdir.

## ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Zamonaviy pedagogik psixologiyada kichik maktab yoshi (6–10 yosh) ontogenezning eng mas'uliyatli va transformatsion bosqichi sifatida e'tirof etiladi. Xalqaro tadqiqotlar va ilmiy maktablar (jumladan, L.S. Vigotskiy, J. Piadje va zamonaviy kognitivistlarning asarlari) boshlang'ich maktab o'quvchilarining psixofiziologik xususiyatlari ularning shaxsiy va intellektual kamolotiga qanday ta'sir qilishini keng yoritgan. Ushbu yosh davri bola shaxsining ijtimoiy moslashuvi, o'quv faoliyatining o'zlashtirilishi va universal ta'lim faoliyatining (UTF) poydevori qo'yilishi bilan tavsiflanadi. Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, kichik maktab yoshidagi bolalarda ixtiyorsiz diqqatning ustunligi va shartsiz reflekslarning kuchliligi kognitiv jarayonlarning o'ziga xos xususiyatidir. O'quvchilarning diqqati barqarorligi va hajmi hali yetarli darajada rivojlanmagan bo'lib, ularni uzoq vaqt bir faoliyatda ushlab turish qiyinchilik tug'diradi. Shu boisdan ham, xalqaro metodikada ta'lim muhitini qisqa, xilma-xil va tez o'zgarib turuvchi formatda tashkil etish zarurligi ta'kidlanadi. Shaxsga xos UTFni shakllantirishda o'quvchining shaxsiy qiziqishlariga tayanib, topshiriqlarni differensiallash muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchi o'zi tanlagan faoliyatga kirishganda, uning e'tibori ixtiyoriy ravishda barqarorlashishi ilmiy jihatdan isbotlangan. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda tasavvur va fantaziyaning kognitiv taraqqiyotdagi o'rni alohida ko'rsatib o'tilgan. Ijodiy qobiliyatlar shaxsga xos UTFning ajralmas qismi bo'lib, ta'lim jarayoniga san'at, musiqa va adabiy elementlarni integratsiya qilish orqali o'quvchining o'zini o'zi ifodalashiga qulay sharoit yaratiladi. Muammolarni yechishda noan'anaviy, kreativ yondashuvlarni rag'batlantirish bolaning

nativligini ta'minlaydi. Psixologik adabiyotlarda bolalarning o'quv faoliyatiga mantiqiy-ratsional emas, balki affektiv-hissiy nuqtayi nazardan yondashishi keng tahlil qilingan. O'qituvchi va tengdoshlarning munosabati, dars muhitining ijobiyligi o'quvchining o'zlashtirish ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Qulay ijtimoiy-hissiy muhitni yaratish shaxsga xos UTF shakllanishining fundamental asosi hisoblanadi. O'qituvchining rag'batlantirishi va kichik muvaffaqiyatlar uchun berilgan ijobiy bahosi o'quvchida o'ziga ishonch tuyg'usini shakllantirib, uning mustaqilligi va tashabbuskorligini oshiradi. Ta'lim motivatsiyasini o'rganishda o'yin faoliyatidan muntazam o'quv faoliyatiga o'tish (mutatsiya) jarayoni muhim o'rin tutadi. Majburiy topshiriqlar o'rniga shaxsiy tanlovga asoslangan loyihalar o'quvchining ichki motivatsiyasini uyg'otadi va uni ta'lim jarayonining faol subyektiga aylantiradi. Shu bilan birga, tengdoshlar guruhining ta'siri kuchayishi bolalarda jamoada ishlash, vazifalarni taqsimlash va empatiya ko'nikmalarini shakllantirib, ijtimoiy mas'uliyatni oshiradi. Ushbu psixologik xususiyatlarni inobatga olgan holda ta'lim berish shaxsga xos UTFni shakllantirishning uslubi, mazmuni va baholash mezonlarini belgilab beradi. Tadqiqot jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlarini shaxsga xos universal ta'lim faoliyatini (UTF) shakllantirishga ta'sirini baholash uchun kompleks va tizimli yondashuvdan foydalanildi. Ish davomida ilmiy-pedagogik kuzatuv, qiyosiy-tahliliy baholash, psixodiagnostika va empirik umumlashtirish usullari qo'llanildi.

Metodologik asos sifatida o'quvchilarning yosh va psixofiziologik xususiyatlarini (ixtiyorsiz diqqat, hissiy ustunlik, tasavvur va fantaziya) inobatga olgan holda ta'lim mazmunini differensiallash va moslashtirish

tamoyillari tanlandi. Tadqiqot bazasini boshlang'ich sinf o'quvchilarining darsdagi xulq-atvori, hissiy reaksiyalari, tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlari hamda o'quv faoliyatiga bo'lgan motivatsiyasini kuzatish natijalari tashkil etdi. Shuningdek, o'quvchilarning shaxsiy tanloviga asoslangan loyihalar, interfaol topshiriqlar va ko'p mezonli baholash turlarining samaradorligi tahlil qilindi. Tadqiqot natijalarining ishonchliligi o'quvchilarning harakati, ijtimoiy ko'nikmalari va shaxsiy o'sishini hisobga oluvchi mezonlar asosida baholandi.

### **TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI**

Mazkur tadqiqot boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning yosh va psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda shaxsga xos universal ta'lim faoliyatini samarali shakllantirish masalalarini o'rganishga bag'ishlandi. Eksperimental kuzatuvlar va tahlillar boshlang'ich sinf o'quvchilarining darsdagi ixtiyorsiz va ixtiyoriy diqqat dinamikasi, tasavvur hamda fantaziyaga asoslangan ijodiy faolligi, shuningdek, hissiy-affektiv reaksiyalarini qamrab oldi. Tadqiqot jarayonida obyektivlik va ilmiylikni ta'minlash maqsadida qator ilmiy-pedagogik metodlardan foydalanildi. Xususan, tizimli-tahliliy yondashuv yordamida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning o'yindan muntazam o'quv faoliyatiga o'tish jarayoni va ularning psixologik portreti kompleks o'rganildi. Pedagogik kuzatuv va diagnostika vositasida o'quvchilarning dars jarayonidagi xulq-atvori, tez chalg'ish holatlari, yorqin va qiziqarli materiallarga bo'lgan munosabati, shuningdek, tengdoshlar guruhidagi o'zaro munosabatlari bevosita qayd etildi. Shuningdek, differensial yondashuv va loyihaviy ta'lim doirasida o'quvchilarning shaxsiy qiziqishlariga tayanib topshiriqlarni

tabaqalashtirish, majburiy vazifalarni shaxsiy tanlovga asoslangan loyihalar bilan almashtirish mexanizmlarining o'quv motivatsiyasiga ta'siri sinovdan o'tkazildi. Kognitiv jarayonlarda tasavvur va ijodiy salohiyatni rivojlantirish maqsadida ta'lim muhitiga san'at va adabiyot elementlari integratsiya qilindi. O'quvchilarning shaxsga xos universal ta'lim faoliyatini shakllantirish darajasini baholashda esa faqatgina akademik bilimlar emas, balki ularning ijtimoiy ko'nikmalari, harakatlari va shaxsiy o'sish ko'rsatkichlarini qamrab olgan ko'p mezonli baholash usulidan foydalanildi. Ushbu metodlar majmui kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ichki imkoniyatlarini ochish va ularni mustaqil, ijtimoiy kompetent shaxs sifatida tarbiyalashning pedagogik shart-sharoitlarini asoslash imkonini berdi.

### **NATIJALAR VA MUHOKAMA**

Tadqiqot doirasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixofiziologik va yoshga xos xususiyatlarini tahlil qilish asosida ularda shaxsga xos universal ta'lim faoliyatini shakllantirish bo'yicha qator muhim empirik va nazariy natijalar olindi. Xususan, kognitiv jarayonlar va diqqatni barqarorlashtirish yo'nalishida o'quvchilarning ixtiyorsiz diqqati va shartsiz reflekslarning ustunlik qilishi ta'lim muhitini tashkil etishda o'ziga xos talablarni qo'yishi aniqlandi. O'quvchilarning diqqat barqarorligi va hajmi hali to'liq shakllanmagani sababli ularni bir xil turdagi faoliyatda uzoq vaqt ushlab turish charchoq va tez chalg'ishga olib keladi. Buni bartaraf etish uchun ta'lim jarayonini qisqa, xilma-xil va tez-tez o'zgarib turuvchi bosqichlarga bo'lish o'ta samarali ekanligi ko'rsatildi. Shuningdek, yorqin va qiziqarli materiallardan foydalanish o'quvchining shartsiz e'tiborini jalb qilsa, topshiriqlarni o'quvchining shaxsiy qiziqishlariga ko'ra tabaqalashtirish uning diqqatini ixtiyoriy

ravishda barqarorlashtirishga xizmat qiladi. Bolaga o'zi qiziqqan faoliyat turini tanlash imkoniyati berilganda, uning kognitiv faolligi sezilarli darajada oshishi kuzatildi. Tasavvur va ijodiy salohiyatning roli tahlil qilinganda, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning tasavvur va fantaziyaga boyligi bilish jarayonlarining muhim mexanizmi ekanligi tasdiqlandi. Ertak va hikoyalarni idrok etishga moyillik bu yoshdagi bolalarning psixologik xususiyati hisoblanib, ta'lim jarayoniga san'at, musiqa va adabiy elementlarni integratsiya qilish o'quvchiga o'zini o'zi ifodalash imkoniyatini beradi. Muammoli vaziyatlarni yechishda noan'anaviy, ijodiy yondashuvlarni rag'batlantirish orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashi rivojlanishi isbotlandi. Hissiy-affektiv sohaning ta'limga ta'siri shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv faoliyatiga mantiqiy-ratsional emas, balki asosan hissiy nuqtayi nazardan yondashadilar. Dars atmosferasi, o'qituvchining munosabati va tengdoshlarining muomalasi o'quvchining o'zlashtirib borishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Qulay, xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish shaxsga xos universal ta'lim faoliyatining tamal toshidir. O'qituvchining ijobiy bahosi va kichik yutuqlar uchun rag'batlantirishi bolada o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlab, uning tashabbuskorligi va mustaqilligini oshiradi. O'quv motivatsiyasi va yetakchi faoliyatning o'zgarishi jarayonida o'yin faoliyatidan muntazam o'quv faoliyatiga o'tish bosqichi motivatsiyaning shakllanishida keskin burilish yasashi aniqlandi. Majburiy topshiriqlar o'rniga shaxsiy tanlovga asoslangan loyihaviy topshiriqlar o'quvchining ichki motivatsiyasini uyg'otadi va uni ta'lim jarayonining faol subyektiga aylantiradi. "O'quvchi" ijtimoiy rolini o'zlashtirish va muvaffaqiyatga erishish bolaning o'zini o'zi hurmat qilishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, tengdoshlar guruhi va

ijtimoiy moslashuv tahlil qilinganda, yaqin do'stlar va tengdoshlar bilan munosabatlar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ustuvor ahamiyat kasb etishi ma'lum bo'ldi. Guruhga mansublik tuyg'usining kuchliligi jamoada ishlash, vazifalarni taqsimlash va kelishuvga erishish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Boshqalarning fikriga hurmat bilan qarashni shakllantirish orqali bolada ijtimoiy mas'uliyat va empatiya barqarorlashadi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlarini inobatga olmagan holda tashkil etilgan an'anaviy ta'lim tizimi kutilgan samarani bermaydi. Ushbu xususiyatlarni hisobga olgan holda o'quv uslublarini moslashtirish, baholash mezonlarini esa faqat o'zlashtirilgan bilimga emas, balki o'quvchining harakati, ijtimoiy ko'nikmalari va shaxsiy o'sishiga ham qaratish maqsadga muvofiqdir.

### **Xulosa**

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixofiziologik xususiyatlarini chuqur anglash ularda shaxsga xos universal ta'lim faoliyatini muvaffaqiyatli shakllantirishning asosiy omili hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ixtiyorsiz diqqati va shartsiz reflekslari ustunligi, tasavvur hamda fantaziyaning yetakchiligi, shuningdek, bilish jarayonlarida mantiqiy emas, balki hissiy munosabatlarning ustuvorligi ta'lim jarayonini tashkil etishga maxsus talablarni qo'yadi. O'quv jarayonini qisqa, xilma-xil va o'quvchining shaxsiy qiziqishlariga tayanib differentsiallashtirish holda olib borish ularning diqqatini barqarorlashtirish va ichki motivatsiyani oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'limga san'at, musiqa va adabiy elementlarni integratsiya qilish o'quvchilarning ijodiy salohiyati va o'zini o'zi ifodalash

ko'nikmalarini rivojlantirsa, qulay ijtimoiy-hissiy muhit hamda o'qituvchining rag'batlantirishi bolada o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi. Shuningdek, o'yindan muntazam o'quv faoliyatiga o'tish bosqichida tengdoshlar guruhining o'rne muhim bo'lib, jamoada hamkorlik qilish, vazifalarni taqsimlash va empatiyani shakllantirish orqali o'quvchilarning ijtimoiy mas'uliyati ortadi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy yondashuvlardan voz kechib, o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga oluvchi ta'lim metodlari va ko'p mezonli baholash mezonlarini joriy etish bolaning shaxsiy faolligini ochishga, uni mustaqil, ijodiy fikrlaydigan va ijtimoiy kompetent shaxs sifatida kamolga yetkazishga xizmat qiladi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati**

1. Vigotskiy, L.S. (2005). Psixologiya razvitiya cheloveka. Moskva: Smysl, Eksmo. (Yoki ingliz tilidagi talqini: Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press).
2. Piadje, J. (2003). *Rechi i mishlenie rebenka*. Moskva: Pedagogika-Press.
3. Elkonin, D.B. (1989). *Izbrannie psikhologicheskie trudy*. Moskva: Pedagogika.
4. Davydev, V.V. (1996). *Teoriya razvivayushego obucheniya*. Moskva: Intor.
5. Bon, E. (2020). *Psychology of Primary School Children: Cognitive and Emotional Development*. *Educational Psychology Review*, 32(4), 112-128.
6. Karimova, V.M. (2018). *Psixologiya. Darslik*. Toshkent: Fan va texnologiya.

7. Nishonova, Z.T., & Alimova, G.K. (2021). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlari va ularni o'qitish jarayonidagi muammolar. O'zbekiston psixologiya jurnali, 3(2), 45-52.

8. G'oziev, E.G. (2010). Ontogenez psixologiyasi. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati.